

Рецензії

Оксана КУЗЬМЕНКО

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ЦІННЕ ДЖЕРЕЛО УСНОЇ ІСТОРІЇ ТА ЖАНРІВ ОПОВІДНОГО ФОЛЬКЛОРУ

**Яворівщина у повстанській боротьбі.
Розповіді учасників та очевидців /
записав й упорядкував Євген Луцьо. —
Т. 2: Яворів. — Львів : Растр-7, 2015. —
1080 с.**

В історично-народознавчій науці з'явилося непересічне видання. Об'ємний фоліант під назвою «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Т. 2: Яворів» є науково вартісним джерелом, яке вказує на один з провідних напрямків сучасної гуманітаристики у її пограничних сферах — історичної наратології, усної історії, фольклористики. Сьогодні ці науки покликані висвітлити надзвичайно складні, раніше замовчувані чи спотворювані, а тому досі до кінця не з'ясовані питання екзистенції української нації, «об'єднані в одній державі, але розділені за численними регіональними лініями, що повторюють культурні і політичні кордони минулого» (Сергій Плохій). Особливе місце в цьому науковому дискурсі займає період національно-визвольної боротьби першої половини ХХ ст. і героїчний чин Української повстанської армії (УПА), який представив саме ту частину народу, яка мала «сильну, ділами засвідчену волю бути політичним суб'єктом» (Іван Лисяк-Рудницький у студії «Формування українського народу і нації»).

Засадничим є те, що автор книги — кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України Євген Луцьо — ще на початку 1990-х років поставив перед собою амбітну мету: представити масштабне полотно національного наративу з точки зору індивідуальної історії оповідача, життя і діяльність якого була визначена стратегією здобуття незалежності України. Головним, що упродовж кількох десятиліть керує ентузіазмом ученого у справі записування, розшифрування величезного обсягу усного матеріалу з Яворівщини (Львівська область), було справедливе бажання дослідника озвучити перед науковою громадськістю та українським суспільством неспотворений голос народної думки та уявлень про героїчну боротьбу Української Повстанської армії на тлі трагічно-драматичних подій советсько-німецької окупації, які передували чи відбувалися під час Другої світової війни.

У своїх намірах та діях Є. Луцьо суголосний із багатьма вітчизняними колегами — істориками, етнологами, фольклористами (С. Кульчицький, Т. Пастушенко, Ю. Макар, Г. Грінченко, В. Борисенко, Ю. Мицик, Л. Іваннікова та ін.), які зібрали та опублікували багатотомні корпуси прозових текстів історичного змісту у формі свідчень-спогадів, автобіографічних оповідань, переказів. Без таких видань предметний дискурс про тоталітарні режими «чер-

воного ХХ століття», загальносвітовий контекст вивчення культури історичної пам'яті та суто український її вимір неможливі. Добре відомі збірники текстів, записаних методом інтерв'ю різного типу (біографічне, тематичне, генеалогічне), що згруповані на основі однієї генеральної теми: Голодомор 1932—1933 років [1; 2; 5], підневільна праця «остарбайтерів» на теренах Третього Рейху [7; 9], депортаційна акція «Вісла» 1946—1947 років [4], чи як комплексні «історії життя» («Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття» (Львів, 2014)). Спільним для усіх і найбільш важливим для фольклористів є те, що у центрі усних наративів стоїть образ оповідача, конкретна людина, яка не тільки виражає себе і свої почуття, але також колективні думки про історію і людські вчинки. Щодо останніх, то відомі слова Михайла Бахтіна про те, що вони є особливим видом «потенційного тексту», який «може бути зрозумілим... тільки у діалогічному контексті свого часу (як репліка, як смислова позиція, як система мотивів)». А час цей, як відомо, був сповнений героїчної відваги і страху, болю і відчайдушного спротиву, віри в Бога, ідейної переконаності та зрадництва. Його допомагають осмислити саме ті, хто вистояв і вижив, хто щодень робив моральний вибір і долав оту «страшну небезпеку», коли «смерть чигала на кожному кроці» (с. 137). Як висловився один з оповідачів, Михайло Квас, «були такі часи, що не було тої середини — або ти з нами, або ти в ворожому таборі» (с. 137).

Випущений у світ том є другий з черги серійного багатотомного проекту. Перша книга, в якій були викладені суть ідеї, принципи та методи фіксації текстів, була опублікована десять років раніше [10]. Черговий другий том свідчить про неперервну ба-

гаторічну польову роботу ученого методом фронтально-стаціонарного обстеження (село в село) етнорегіону Надсяння. На думку Олександри Бричної, послідовниці виконавської школи у фольклористиці, така методика тривалого занурення дозволяє «злитися» дослідникові із середовищем, яке він вивчає і суттєво відрізняється від одноразового експедиційного методу зближення. Вже на основі зібраного значного прозового і пісенного матеріалу Є. Луцьо у своїх статтях ґрунтовно прослідковує генезис текстів різних жанрів. Він уважно аналізує та дає оцінку поетичним особливостям текстів повстанської творчості, які є фольклорно-історичним відображенням національно-визвольних змагань українців у ХХ ст.

Структура книги проста, план її відповідає загальним вимогам упорядкування наукових збірок фольклорних матеріалів :

- Вступна стаття;
- Слово від упорядника до тому 2;
- Основна (текстова) частина збірника, яка включає:
 - Частина перша (25 текстів);
 - Частина друга (19 текстів);
 - Частина третя (5 текстів);
- Коментарі;
- Словник діалектних і малозрозумілих слів (334 слова);
- Іменний покажчик;
- Географічний покажчик.

У вступній статті під назвою «Повстанський героїчний епос і актуальні питання сучасного державотворення» автор обумовлює актуальність, головні завдання та практично-ідейну потребу збірника, висвітливши історіософський аспект повстанського чину, головні його державницьких інтенцій, які ґрунтувалися на світоглядно-філософській системі «креативної гуманістичної ідеології» націоналізму. Дуже вагомою є думка Є. Луцьо про те, що усні оповідання-спогади про період ОУН—УПА є явищами суспільної свідомості та ідеології, які відображають тяглість оповідної традиції українців на історичну тематику, і «в сьогоденних умовах є одним з тих чинників, що чи не найпотужніше регенерує, увиразнює й скріплює розмиту націоідентичність багатьох українців» (с. 17). У цьому твердженні український учений є суголосним із представниками ірландської та фінської фольклористики, які переконані

у тому, що фольклор, який функціонує в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції, є важливою ідеологічною зброєю [11] та формою національної ідентичності [13, р. 12]. Таку наукову позицію і фольклористичну стратегію, що спрямована на будівництво нації, визнають сучасні західноєвропейські промоутори «Міжнародного товариства етнології та фольклору» («International Society for Ethnology and Folklore (SIEF)» [12, р. 188].

У вступній статті збірника Є. Луньо намагається втримати паритет між публіцистично-культурологічним і суто фольклористичним аналізом. Його міркування щодо особливостей розвитку народно-поетичної фантазії, творчого процесу в історико-героїчному епосі підкріплені висновками із праць сучасних дослідників українського фольклору (В. Давидюка, Г. Дем'яна, Р. Кирчіва, С. Мишанича, В. Сокола, О. Кузьменко), а також істориків (І. Гирич, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич), соціологів (Е. Сміт), культурних антропологів (Р. Кісь, Т. Вільсон) та ін.

У слові від упорядника зроблено пояснення щодо жанрової специфіки матеріалу, який відзначається тематичною різносторонністю та всеохопністю, що, з точки зору автора, утруднює розмежування історичних подій та суто побутових. Є. Луньо, керуючись класичним принципом пошуку виконавця, який наділений творчим хистом розповідати, який має громадську славу «оповідача», зробив вибірку із записаного. Таким чином у другому томі представлені передусім «цікаві зразки фольклорної прози ХХ ст. історичного наповнення» (с. 21). Покликаючись на праці з теорії фольклорної прози (М. Драгоманова, І. Франка, О. Бріциної, І. Головахи), дослідник обґрунтовує власний текстологічний метод, що забезпечує його позицію від опонентів, які вважають цей матеріал «не фольклором»: «подаємо широкий автентичний мовленнєвий контекст, в основі якого вчені не лише зможуть вичленувати осібні жанрові зразки, але й мають можливість простежити, як ці останні поєднуються між собою природним чином, а також проаналізувати в розповідях співвідношення між художньо сформованими текстами і такими, що все ще перебувають на певній стадії такого формування, а також звичайним побутовим мовленням» (с. 22). Як досвідчений польовик-практик, Є. Луньо не приховує тих труднощів, які виникають у

кожного з фольклористів, які фіксують сучасні зразки усної народної неказкової прози. Він, зокрема, вказує на різні форми викладу матеріалу, на структурну неоднорідність розшифрованого інтерв'ю та одиничність випадків, коли розповідь конкретної особи «збігається з якимось одним фольклорним твором» (с. 22), на мінливий характер стилю мовлення оповідача, який може переходити від літературної форми до діалектної.

Щодо об'ємної основної частини збірника, то слід зазначити, що Є. Луньо дотримується умовного тематичного групування текстів, в якому оповідач і його епічна позиція до відтвореного спогаду визначають структуру поділу. Це пояснює очевидну кількісну нерівномірність трьох блоків: 1) розповіді осіб — безпосередніх учасників збройної боротьби: воїнів УПА, підпільників, що відбули терміни у тюрмах та таборах; 2) розповіді помічників і симпатиків українських повстанців, виселенців та очевидців; 3) розповіді учасників та очевидців збройної боротьби з іншими, віддалених від Яворівщини теренів, які пізніше стали мешканцями Яворова.

Сильною стороною збірника є те, що Євген Луньо проводив також повторні записи від респондентів (два-три і більше сеансів аудіозаписів від Івана Масюка, Ольги Дацко, Марії Шустакевич), реконструюючи з них «повний» наратив. Кожен текст опублікований під прізвищем оповідача і має заголовковий цитату, що відображає головну ідею твору, посилюючи його герменевтичне пізнання. Такий підхід допомагає відобразити контекстну панораму формування цілісного оповідання. «Суб'єктивну історію» складає низка окремих сюжетів, серед яких головними є композиційно завершені епізоди про повстанський бойовий шлях, про побут і загибель повстанців, про вивезення членів родин повстанців на Сибір чи до Німеччини, про Закарпатську Україну і перший прихід більшовиків-«москалів» у 1939 році («та «чума» стала сунути»), про закладання колгоспів, про жорстокі умови виживання та особливості табірної життя засланих в ГУЛАГ, про німецьку окупацію Яворова та складні взаємини цивільного населення з німцями під час Другої світової війни тощо. Жіночі і чоловічі спогади природно містять різний, але однаково значимий матеріал національно-патріотичного, культурно-історичного спрямування, як наприклад, оповідь Ліді Філіпів «Мій тато в

самого Петлюри був ад'ютантом», Олімпії Падовської «Наше підпілля — то була держава в державі» чи Остапа Лопачака «Ті правдиві партизани — то нікотрий ся не здав». Вони є важливим евристичним джерелом для виявлення питань національного характеру та поведінки («наші люди з навколишніх сіл рятували, ховали» (с. 155)), репрезентацією народних етностереотипів («німці» / «більшовики»). Частина збірника, де поміщені коментарі, дають короткі довідки про справжні імена повстанців, висвітлюють історію назв вулиць, важливих топонімів та «місць пам'яті» (наприклад, стрілецькі могили), допомагаючи прочитати (під)текст тим, хто не є вихідцем з даної місцевості.

Уже перше занурення у зміст спогадів дозволяє побачити і виділити значимі соціокультурні символи: *Родина, Дім, Віра в Бога, Жертва, Мова, Україна* — які є центрами збереження гідності, внутрішньої свободи української людини. Через вербальні ресурси фольклорної традиції у формі фольклорних концептів вони передаються новим поколінням як засадничі цінності культури. Цей пласт народної творчості є добрим підтвердженням висновків зарубіжних дослідників, які стверджують, що фольклор відіграє значиму роль в підготовці і становленні сучасної української національної свідомості [14, р. 45].

Книга, можемо сказати, стала ідейним та концептуальним продовженням великого труду польової школи Григорія Дем'яна, а також збирачів ХІХ ст., скажімо, Пантелеїмона Куліша. Нещодавнє академічне перевидання «Записок о Южній Русі» (Київ, 2016) знову нагадало нам, сучасним фольклористам, і про потребу друку «зразків нетрадиційної новаторської фольклористики» (Василь Івашків) і про інший ракурс бачення народного оповідача та його тексту.

Велика заслуга автора у тому, що збірник справді, як він і передбачає, «допоможе більш повно осягнути сутність і специфіку повстанської боротьби як визначальної риси цієї, тепер вже передостанньої героїчної епохи в національній історії» (с. 23) У цій цитаті з погляду триваючої російсько-української війни пронизливо болісно звучить слово «передостанньої», уведені автором перед самими виданням. Епічна оповідна традиція не умерла, нові оповідання стають об'єктом зацікавлення фольклористів, які записують розповіді про «Трагедії сучасної війни» на Донбасі [3, с. 230—238]. Зважа-

ючи на потребу фіксувати такі новотвори, все ж не слід забувати актуальність фіксації розповідей тих, хто творив національні ідеали і хто майже щодня відходить з українського поля історичної пам'яті, полишаючи нам про грізну епоху «війн і катастроф» тільки те, що вже є записане.

Усні автобіографічно-історичні наративи, включені до збірника «Яворівщина у повстанській боротьбі. Т. 2», без сумніву, є цінним джерелом усної історії й певною формою презентації комплексу історичних жанрів оповідного міського фольклору, який необхідно продовжувати фіксувати і досліджувати, враховуючи межі і методи фольклористичної науки. Потрібність такої книги засвідчує когорта небайдужих до її видання фундаторів в Україні та із зарубіжжя. Ця велика книга, ошатно підготовлена, добротньо ілюстрована фотографіями 1918—1950-х років, які висвітлюють культурно-мистецьке, обрядове, освітнє, кооперативно-господарське та воєнне життя Яворова і Яворівщини, нерідко з унікальними світлинами стрільців УСС—УГА, повстанців (Івана Іваницького — Крук», Дмитро Іваницький — «Дуб» та ін.), виселенців, була підготовлена задовго до подій Революції гідності, і ще до початку активної фази «гібридної» війни. Перечитуючи сьогодні сторінка за сторінкою оповідання-спогади, мене не покидала думка про те, як багато типового і важливого тут висловлено щодо наших політичних сусідів і ворогів, а саме про їх брехливість, жорстокість і підступність, про «пусте безумство убивати невинних», про комуністичну пропаганду, яка «баламутила людей». Чимало з того можна ж було б передбачити, а значить — вберегти від надто високої ціни. За даними ООН, війна на Донбасі на кінець весни 2016 року забрала близько 9 тисяч життів, більш ніж 20 тисяч українців були поранені та більш ніж півтора мільйона були змушені покинути, можливо назавжди, рідний дім [10, с. 443].

1. Борисенко В. Усна історія про геноцид українців у 1932—1933 роках / В. Борисенко. — Київ : Стило, 2007. — 288 с.
2. Великий голод в Україні 1932—1933 років : у 4-х т. / наук. ред. С.В. Кульчицький. — Київ : Києво-Могилянська академія. — Т. 1. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США, 2008. — 838 с.
3. Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України: матеріали Круглого столу

- (м. Київ, ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, 22 вересня 2015 року) / голов. ред. Г. Скрипник. — Київ, 2015. — 276 с.
4. *Макар Ю.* Від депортації до депортації: суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947): дослідження, спогади, документи : у 3-х т. / Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк. — Чернівці : Букрек, 2011. — Т. 1: Дослідження. — 880 с. : іл. ; Т. 2. — 2014. — 900 с. : іл. ; Т. 3. — 2015. — 960 с.
 5. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні / за ред. В. Ющенко (голова ред. колегії) ; автор. колектив: І. Юхновський (керівник), В. Верстюк, В. Борисенко, Г. Боряк, Л. Бурян, О. Веселова, Л. Гриневич, Г. Єфіменко, С. Кульчицький, Н. Лісунова, В. Марочко, О. Мовчан, Г. Папакін, І. Рікун, В. Теліщак, Н. Топішко. — Київ : Видво ім. Олени Теліги, 2008. — 1000 с.
 6. *Плохій С.* Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до Незалежності / Сергій Плохій ; пер. з англ. Романа Клочка. — Харків : Клуб Сімейного дозвілля, 2016. — 498 с.
 7. «...То була неволя». Спогади та листи остарбайтерів / гол. ред. В.А. Смолій ; ред. колегія: О.С. Артемов, С.В. Кульчицький та ін. ; упоряд. Т.В. Пастушенко, М.Ю. Шевченко. — Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. — 542 с.
 8. УПА: спогади, документи / гол. упоряд. д. і. н., проф. Ю. Мищик ; упоряд. В. Даниленко, Л. Іваннікова, В. Ковальчук та ін. — Київ, 2016. — 539 с.
 9. «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів / гол. ред. Г. Грінченко ; упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. — Харків : Право, 2009. — 208 с.
 10. Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / записав і упорядкував Євген Лунько. — Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге. — Львів : Літопис, 2005 — 576 с. + XXXII с.
 11. *Хакамієс П.* Понятіе «народ» и история фольклористики в Финляндии / П. Хакамієс // Етнічна історія народів Європи. — Вип. 9. — 2001. — С. 55—59.
 12. *Bendix R.* Introduction: Location / Bendix R., Hasan-Rokem G. // A Companion to Folklore / ed. by Regina F. Bendix and Galit Hasan-Rokem. — Oxford : Wiley Blackwell, 2014. — P. 187—189.
 13. *Brynjulf A.* Folklore and National Identity / Brynjulf A. // Nordic Folklore: recent studies / ed. by Reimund Kvideland and Henning K. Sehmsdorf in collaboration with Elizabeth Simpson. — Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1989. — P. 12—22.
 14. *Grelka Frank M.* Folklore as an Integrative Element of a Modern Ukrainian Ethnic national Identity / Grelka Frank M. // Етнічна історія народів Європи. — Вип. 18. — 2005. — С. 37—45.